

Чернявська Л.,
мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

В УКРАЇНІ ПРОПОНУЮТЬ ЗАПРОВАДИТИ ІНСТИТУТ РЕЄСТРОВАНИХ ПАРТНЕРСТВ

Опубліковано: Чернявська Л. В Україні пропонують запровадити інститут реєстрованих партнерств // Громадська думка про правотворення. 2023. № 5-6.

13 березня 2023 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 9103 про інститут реєстрованих партнерств для одностатевих та різностатевих пар. Документ, зокрема, визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств (або як іноді називають «цивільних партнерств»), правовий статус, особисті немайнові та майнові права та обов'язки реєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення реєстрованого партнерства.

Як раніше аносувала ініціаторка законопроекту народний депутат І. Совсун («Голос»), реєстровані партнерства – це новий інститут для тих, хто не може чи не хоче брати шлюб. Ним можуть скористатися військові та цивільні, одностатеві та різностатеві пари.

Ще влітку 2022 р. Президент України В. Зеленський у відповідь на петицію про легалізацію одностатевих шлюбів, яку підписали понад 28 тис. українців, заявив, що доручив опрацювати це питання уряду країни. З того часу минув майже рік, а одностатеві пари й досі не можуть користуватись тими самими правами, які є у традиційних пар.

Для України ідея створення інституту цивільного партнерства не нова – ще 2015 р. про неї говорили в межах підготовки до ратифікації угоди про асоціацію з Євросоюзом. Тоді уряд ще на чолі з А. Яценюком затвердив План заходів із реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., який передбачав, що законопроект про легалізацію зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар мав бути готовий до 2017 р. Але його так і не було подано через чималий спротив з боку релігійних і ультраправих рухів, численні скарги міських і обласних рад. З метою реалізації стратегії було затверджено План дій на 2021–2023 рр., де закріпили зобов'язання запровадити інститут зареєстрованого цивільного партнерства до грудня 2023 р.

На сьогодні в Україні зростає кількість громадян, які добре ставляться до ЛГБТ-людей та виступають за рівні з ними права. Наприклад, Київський міжнародний інститут соціології з'ясував, що ще 2016 р. негативне ставлення мали 60,4 % українців, а вже 2022 – 38,2 %. У січні 2023 р. 58 % українців цілком або частково погоджувалися, що представники ЛГБТ+ повинні мати такі самі права, як і інші. Протилежну думку мали лише 20 %. А соціологи компанії Active Group виявили:

Водночас в Україні продовжують фіксувати випадки дискримінації. 2022 р. на території України моніторингова мережа правозахисного ЛГБТ-центру «Наш світ» зафіксувала 103 випадки гомофобії, трансфобії, дискримінації та інших порушень прав людини, зокрема 31 випадок із боку окупантів.

Цивільне партнерство – це подібна до шлюбу юридично визнана домовленість між двома повнолітніми особами – однієї чи різних статей. Такий союз може гарантувати партнерам більшість або навіть усі права, які передбачені шлюбом, – усе залежить від законодавства країни, де ввели таку інституцію.

Такі союзи в різних країнах можуть мати різні назви: цивільні союзи, цивільні партнерства (як у Великій Британії), зареєстровані союзи (як у Чехії), сімейні партнерства (як в Австралії, Новій Зеландії чи деяких штатах США), цивільний договір солідарності (як у Франції). В Україні використовують термін «зареєстроване цивільне партнерство», який був зафіксований у Національній стратегії з прав людини до 2020 р. і який згадав у своїй відповіді на петицію Президент.

Цивільні партнерства вводять передусім для того, щоб забезпечити рівні права для одностатевих пар. І після легалізації одностатевих шлюбів країни можуть відмовитися від цього інституту або ж залишити його.

Залежно від окремої країни цивільне партнерство надає особам окремі, або ті самі права, що і шлюб (за винятком усиновлення дитини). Це і правовий статус партнерів і партнерок (зокрема, у разі смерті чи зникнення одного з них), і питання майна та права спадкоємства, і соціальний захист, а також можливість розірвати партнерство.

До такої практики звернулися наприкінці 1990-х, аби, зокрема, юридично визнавати стосунки між одностатевими парами. Наприклад, у Бразилії 2002 р. цивільні партнерства були доступні лише для різностатевих союзів, однак за дев'ять років ця опція стала доступною і для партнерів однієї статі. З часом більшість країн, що ввели цивільні партнерства, додали й можливість для одностатевих пар офіційно реєструвати шлюб.

Натомість у Південній Кореї правовий статус одностатевих пар визнали завдяки судовому прецеденту. Неодружені пари там мають деякі пільги – зокрема на спільну страховку. Через відмову у такому праві гей-пара звернулася до суду і виграла справу, що стало першим кроком до визнання одностатєвого партнерства в країні на рівні з гетеросексуальним.

В Україні мова про інститут цивільного партнерства зайшла під час обговорення ратифікації угоди про асоціацію з ЄС, оскільки така ініціатива належить до Європейської стратегії з прав людини. Однак, як пояснила І. Совсун, цивільні партнерства не є умовою для євроінтеграції – на відміну від

законопроєкту № 5488, що має ввести відповідальність за дискримінацію, зокрема, на ґрунті гомофобії.

Цивільне партнерство корисне не лише для одностатевих пар. Подібна практика успішно працює у більш як 15 країнах світу, зокрема в Італії, Чехії, Угорщині, Естонії, Хорватії, Ісландії та Франції. Наразі серед 46 країн-членів Ради Європи 30 держав уже запровадили різні форми легалізації одностатевих пар і це більшість.

У багатьох країнах, наприклад у Чехії, цивільні партнерства є досить обмеженими. В Естонії вони взагалі дають настільки мало прав, що цим інститутом мало хто користується. Тимчасом як у Франції цивільні партнерства фактично всеохопні: вони по суті дають усе те саме, що дає шлюб, але укласти й розірвати їх простіше.

Проте трапляються ситуації, коли вступ до одностатєвого партнерства загрожує негативними наслідками. Наприклад, у Німеччині осіб, які уклали одностатєве партнерство, можуть звільнити, якщо їхній роботодавець – Католицька церква. Від її імені в Німеччині працює понад 1,3 млн осіб, це більш ніж 100 професій. Водночас Глава Католицької церкви Папа Франциск у 2020 р. закликав ухвалити закони про цивільні партнерства для одностатєвих пар, відступивши від позиції Ватикану та попередників Папи з цього питання.

Запровадження інституту цивільного партнерства розширює юридичні можливості не лише для представників ЛГБТК+, а й для всіх громадян загалом – незалежно від статі, сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

Фактично це дає змогу особам стати легальними спадкоємцями одне одного, наживати спільне майно або відвідувати одне одного в лікарні – навіть якщо формально двоє осіб не є біологічними родичами або не перебувають у шлюбі.

Для ЛГБТК+ такий механізм може бути проміжною сходинкою на шляху до узаконення одностатєвих шлюбів, адже він надає одностатєвим парам можливість оформити своє партнерство юридично – щоправда, без жодної прив'язки до Сімейного кодексу та інституту шлюбу як такого. Проте будь-яке цивільне партнерство надаватиме сторонам лише обмежені права, тоді як шлюб – повний перелік.

Ініціаторка законопроєкту № 9103 І. Совсун оцінює шанси на його підтримку з боку народних депутатів у ВРУ як «50/50».

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну актуалізувало впровадження інституту реєстрованих партнерств. На важливості впровадження зареєстрованого партнерства наголошували ЛГБТ-активісти та організації. За словами І. Совсун, подати законопроєкт, який розроблявся у співпраці із ГО «Точка опори», її спонукало спілкування з військовими, що є представниками ЛГБТ-спільноти.

Наразі на розгляді Європейського суду з прав людини перебуває справа, що стосується дискримінації одностатєвих пар в Україні через неможливість легалізувати свої стосунки. Найближчим часом очікується рішення Суду у цій

справі і, з огляду на практику ЄСПЛ, передбачається, що Суд встановить порушення Україною прав людини через відсутність відповідного законодавчого регулювання цього питання. Представники ж ЛГБТ+ повинні мати доступ до фундаментального права на повагу до приватного та сімейного життя і реалізація цього права не повинна залежати від бажання чи небажання певної частини населення.

Отже, законопроект № 9103 передбачає:

- визначення правового статусу, прав та обов'язків партнерів та партнерок, правовий режим майна та питання спадкування;
- соціальний захист, зокрема, у разі смерті партнера/партнерки чи його/її зникнення;
- процедура реєстрації цивільного партнерства буде схожа на шлюб, але швидша (10 днів); передбачена також можливість подавати заяви через «Дію»;
- альтернативні процедури для осіб, які не можуть з'явитися до органу реєстрації актів цивільного стану: до прикладу, військовослужбовці чи особи, які перебувають у закладі охорони здоров'я;
- розірвання цивільного партнерства за спільною заявою.

Законопроект не поширюється на права партнерів в адміністративно-кримінальній та податковій сферах – про це будуть окремі законопроекти (такі вимоги законодавчої процедури). Крім того, законопроект не поширюється на можливість усиновлення чи взяття опіки над дітьми.

Як зазначають виконавча директорка ГО «Точка опори ЮА» Т. Касьян та експерт з адвокації Правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» А. Кравчук, сьогодні потреба узаконити стосунки між одностатевими партнерами на часі як ніколи. Оскільки, за неофіційною статистикою, у лавах ЗСУ сьогодні воюють близько 10 % ЛГБТ-персон. Є відкриті ЛГБТ-військові, але є ті, хто не наважився зробити камінг-аут через неприйняття суспільством. І таких досить багато. Відомі історії, коли один з партнерів гинув на фронті, а інший, цивільний, не міг ні тіло забрати, ні поховати через неврегульовані права.

Керівник організації «Точка опори», яка адвокатує цивільні партнерства, Т. Левчук додає, що неврегульованість прав створює представникам ЛГБТ-спільноти проблеми у наслідуванні спільного майна, квартири. У разі поранення одного з партнерів, інший – не може потрапити до реанімації, не може ухвалювати рішення стосовно лікування. Якщо людина загинула, партнери не можуть вирішувати питання поховання. Так само й з компенсацією (яку виплачують родині загиблого військового). Усе це недоступне для ЛГБТ-військових.

У ЛГБТ-спільноті розраховують на те, що законопроект № 9103 принаймні дозволить гомосексуалам усиновлювати дітей своїх партнерів. Це ще одне дуже актуальне питання під час війни, яке дає надію, що дитина не потрапить у дитбудинок, а буде мати законного опікуна у вигляді партнера.

Законодавче врегулювання відносин для одностатевих пар українським парламентом є необхідним кроком задля захисту прав ЛГБТ+ спільноти в Україні та відповідає принципам плюралізму та толерантності, які є цінностями демократичного суспільства, – пояснює адвокатка Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини В. Лебідь.

В ЛГБТ-спільноті практику цивільних партнерств критикують через нерівноправність зі звичайним шлюбом. А ще – через подібність до расової сегрегації, що так чи інакше має під собою дискримінаційний компонент.

Т. Касьян також зауважує, що в ЛГБТ-спільноті є побоювання, що поява інституту цивільних партнерств в Україні зробить перспективу легалізації одностатевих шлюбів недосяжною. Швейцарія, наприклад, легалізувала цивільні партнерства в 2007 р., а одностатеві шлюби – лише в 2022 р.

Окрім цього, багато експертів зазначають, що запровадження інституту цивільних партнерств передбачає зміни в Конституції України, що в умовах воєнного стану не є можливим.

Водночас колишня депутатка, а тепер суддя Конституційного Суду О. Совгіря вважає, що зміни до Конституції у цьому питанні вносити не потрібно, оскільки Конституція України, на її погляд, не забороняє одностатеві шлюби. Суддя КСУ зазначає, що акцент у ст. 51 зроблено на вільному волевиявленні під час вступу в шлюб представників кожної статі, а не на тому, що ці статі мають бути різними під час укладення шлюбу. Тому О. Совгіря не бачить в ідеї легалізації різностатевих шлюбів жодної суперечності Конституції України. Сімейний кодекс, зазначає вона, також не вказує належність партнерів до однієї статі як перешкоду для укладання шлюбу.

Попри все, українська ЛГБТ-спільнота чекає хоч на якусь можливість отримати рівні права з гетеро-парами.

Т. Касьян пояснює: серед депутатів є ті, що підтримують надання рівних прав ЛГБТ-спільноті, але наразі невідомо, чи вдасться переконати їх прийняти необхідний для цього Закон – адже в цьому питанні потрібна суспільна підтримка. Хоча певна підтримка сьогодні є.

Нещодавно заступниця міністра юстиції України з питань європейської інтеграції В. Коломієць повідомила у своєму фейсбуці, що Міністерство юстиції зі свого боку працює над законопроектом про реєстровані цивільні партнерства, який має подати до парламенту в грудні цього року. Документ готується на основі законопроекту, який був розроблений Національним ЛГБТІ-консорціумом у співпраці ще з кількома організаціями, і який стосуватиметься виключно одностатевих пар. Як повідомила В. Коломієць, запровадження інституту реєстрованих цивільних партнерств є одним з пунктів реалізації Національної стратегії з прав людини. Вона зазначила, що в Мінюсті розуміють важливість та актуальність цього питання з огляду на велику кількість представників та представниць ЛГБТК+-спільноти, котрі сьогодні захищають Україну в лавах ЗСУ. Тож держава має піклуватися про них та їхні родини. Водночас заступниця міністра передбачає, що адвокаційний та

політичний шлях цього законопроекту буде непростим, незважаючи на підтримку ініціативи більшою частиною українців.

Планується, що цей законопроект передбачатиме конкретний перелік прав партнерів – фактично все те саме, що і в різностатевих пар, з урахуванням певних винятків та нюансів. Також він визначатиме коло питань, які можуть регулюватися партнерським договором.

Водночас одностатеві шлюби, що укладені між громадянами України в іноземних країнах, прирівнюватимуться до цивільного партнерства в Україні. У разі якщо партнери є громадянами України, але проживають за кордоном та бажають зареєструвати партнерство, вони зможуть це зробити в дипломатичних і консульських установах України.

При цьому В. Коломієць наголосила на тому, що це будуть саме партнерства, а не «одностатеві шлюби», тобто сам інститут шлюбу жодних змін не зазнає.

Запровадження інституту цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар, наголосила В. Коломієць, є питанням поваги до прав людини, а для України серед іншого – це ще й питання реалізації вибору європейського вектору інтеграції нашої держави.

При цьому вона підкреслила, що наразі не йдеться про запровадження одностатевих шлюбів, оскільки Конституція України та Сімейний кодекс чітко визначає «шлюб» як союз чоловіка та жінки. Бо зміни до Конституції України під час воєнного стану вносити заборонено.

Окрім цього, зазначила В. Коломієць, незважаючи на позитивні результати соціопитувань щодо права на реєстровані партнерства в Україні, треба розуміти, що це зміна доволі революційна для значної частини суспільства, а змінювати певні застарілі парадигми треба поступово. Так було не лише в Україні – багато європейських країн спершу вводили інститут реєстрованих партнерств і лише з роками повністю прирівняли різностатеві та одностатеві пари, а частина з цих країн досі мають лише інститут партнерств.

Порівнюючи обидва законопроекти – над яким працює Міністерство юстиції та який подала до ВРУ І. Совсун, експерт з адвокації Правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» А. Кравчук зазначає, що законопроект І. Совсун передбачає «більш загальні положення». А законопроект, який розробляє Міністерство юстиції, передбачає зміни в статті кожного закону, в якому йде мова про подружні права, наприклад – право на допуск до хворого родича в медустанові передбачає внесення відповідних змін до закону, що стосується цього питання. Законопроект І. Совсун прямо торкається тільки питань майна, успадкування, а в решті питань він проголошує, що одностатеві партнери мають вважатися близькими родичами і членами сім'ї і надалі положення законів України, які стосуються членів сім'ї, мають застосовуватись до одностатевих партнерів. Але, на думку А. Кравчука, дієвість такого підходу сумнівна, оскільки в українському законодавстві дуже рідко якісь права та обов'язки накладаються на абстрактних членів сім'ї чи близьких родичів. У

кожному законі є перелік конкретних родичів: подружжя, діти, батьки, брат, сестра. Відтак, на думку А. Кравчука, законодавство щодо цього питання потребує доопрацювання. За словами експерта, згідно з міжнародною статистикою тих країн, де дозволено одностатеве партнерство або шлюб, кількість таких союзів становить від 1 % до кількох відсотків від загальної кількості зареєстрованих шлюбів, у середньому це приблизно 2,5 %.

Як пояснює А. Кравчук, є два підходи до створення реєстрованого партнерства. Підхід, який називається, умовно кажучи, «моделлю винятків». Коли декларується, що реєстровані партнери мають всі права і обов'язки звичайного подружжя, якщо інше не застережено в Законі. Така модель використана в скандинавських країнах, в Угорщині, і в деяких інших країнах. Це найліпша модель, бо вона передбачає весь набір прав та обов'язків, якщо інше не написано в Законі. Вона автоматично поширюється на нові права та обов'язки, які можуть бути запроваджені для подружжя, і не потребує внесення змін до законодавства.

Інша модель – «переліку». Коли кожне право та обов'язок окремо прописується в Законі. Такі закони – дуже великі за обсягом, бо ці права розпорошені по масі документів, вони не зібрані в одному Сімейному кодексі. І все одно не гарантують повної рівноправності, тому що, наприклад, приймається новий Закон, не подумали його творці про реєстрованих партнерів або не хотіли їх туди включати і все – вони не мають тих прав, які передбачаються в Законі. Мін'юст розробляє Закон на основі моделі «переліку».

Але насправді це не так принципово. Міжнародний досвід показує, що коли країна ухвалює Закон про цивільні союзи або реєстровані партнерства для одностатевих пар, то з часом суспільство звикає, називає це шлюбом і за кілька років, може 10 років, суспільство дозріває, щоб визнати звичайний шлюб одностатевих пар. Тому прийняття будь-якого закону з цих двох, було б корисним.

На думку члена моніторингової мережі правозахисного центру «Наш Світ» В. Царюка, пошуки альтернатив шлюбу на кшталт реєстрованого партнерства є показником, що суспільство розділяє важливість прав для всіх громадян.

Як зазначила І. Совсун, є низка законопроектів стосовно ЛГБТ-спільноти, які Україні необхідно прийняти, щоб стати членом Європейського Союзу. Це те, що стосується безпосередньо припинення дискримінації цих людей. Запровадження інституту цивільних чи одностатевих партнерств не є обов'язковою вимогою для вступу в ЄС. Але є ряд країн, які будуть дуже уважно слідкувати за тим, чи Україна політично готова до цього рішення. Це країни, що найбільш дружні до ЛГБТ, – Швеція, Нідерланди, Данія. Вони точно будуть дивитися на те, наскільки українські політики є зрілими, аби приймати рішення, навіть якщо буде гучний спротив консервативної меншості суспільства.

Водночас у ідеї запровадження інституту цивільного партнерства в Україні є противники. Несприйняття цієї ідеї слід чекати від консервативних, головним чином релігійних спільнот та їх лідерів/представників. Серед аргументів «проти» – наявність країн, які вступили у Євросоюз без таких запроваджень, як от Польща – країна, яка є членом НАТО, повноправним членом ЄС і яка досі не легалізувала одностатеві шлюби. Інший аргумент – «ця ініціатива лише зіграє на руку прокремлівській пропаганді».

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що хоч євроінтеграція і не вимагає від України прийняття цього Закону, але наша держава має стратегію реалізації прав людини в Україні, яка затверджена як урядова постанова. Вона вже майже п'ять років передбачає, що має бути прийнятий Закон про цивільні партнерства, що досі не зроблено.

Повага до рівності в реалізації та захисті прав кожної людини є обов'язком для кожної європейської країни. До прикладу, Європейський суд з прав людини вказує, що кожна країна ЄС має надати та гарантувати одностатевим партнерам можливість реалізувати та захистити свої права в тих рамках, в яких це буде прийнятне для конкретної країни та суспільства в конкретний історичний період. Яким чином це буде зроблено, чи шляхом запровадження права на реєстровані цивільні партнерства, чи права на шлюб, є вибором країни, але ця можливість повинна існувати. Очевидно, що як і для більшості країн, що пройшли чи проходять цей шлях, для України більш правильно буде починати цей рух з права одностатевих партнерів та партнерок на реєстрацію цивільних партнерств (*Статтю підготовлено з використанням інформації таких джерел: Офіційний вебпортал парламенту України (<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>); Українська Гельсінська спілка з прав людини (<https://www.helsinki.org.ua/articles/reiestrovani-odnostatevi-partnerstva-dva-zakonoproiektu-ta-odna-sprava-v-yespl/>); Юридичний Факт (<https://www.yurfact.com.ua/fakty/do-rady-vnesly-zakonoproiekt-pro-reiestrovani-partnerstva-dlia-odnostatevykh-ta-riznostatevykh-par/>); Громадське Телебачення (<https://hromadske.ua/posts/minyust-planuye-podati-do-radi-zakonoprojekt-pro-civilni-partnerstva-dlya-odnostatevih-par/>); Корреспондент.net (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4571309-lehalizatsiia-odnostatevykh-par-v-ukraini-scho-proponuuit-radi>); The Village Україна (<https://www.the-village.com.ua/village/city/how-it-works-city/329345-scho-take-tsivilne-partnerstvo>); LB.ua (https://lb.ua/society/2020/10/21/468664_papa_frantsisk_zaklikav_uhvaliti.html); ZN.ua (<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-khochut-na-juridichnomu-rivni-dozvoliti-odnostatevi-shljubi.html>); Інформаційне агентство «Главком» (<https://glavcom.ua/interviews/avtorka-zakonoprojektu-pro-odnostatevi-partnerstva-pishut-shcho-mene-pristreljat-913436.html>); Судово-юридична газета (*

konstitutsiynomu-sudi); Заборона Media (<https://zaborona.com/shho-take-czyvilne-partnerstvo/>); Центр прав людини ZMINA (<https://zmina.info/news/minyust-planuye-podaty-zakonoprojekt-pro-czyvilni-partnerstva-dlya-odnostatevyh-par-do-kinczya-2023-roku/>); Українська правда (<https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/7/253207>); RFI (<http://surl.li/fkclu>); Тернополяни (<https://ternopoliany.te.ua/zhittya/79457-lehalizatsiia-odnostatevykh-shliubiv-viiskovykh-zihraie-na-ruku-kremliu-ternopilskiyi-deputat#>)).